

УДК 32.019.51

Козловська Валентина Василівна
завідувач сектору проблем фондової роботи
відділу науково-методичної роботи,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
kozlovskavalentuna@gmail.com

Kozlovska Valentyna
Head of the sector of problems of work with funds,
scientific methodical department,
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

КУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДОНБАСУ ПІД ВПЛИВОМ ДОКТРИНИ “РУССКОГО МИРА” (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

CULTURAL TRANSFORMATIONS OF THE DONBASS REGION UNDER THE INFLUENCE OF THE ‘RUSSIAN WORLD’ DOCTRINE (LATE 20th – EARLY 21th CENTURIES)

Анотація

У статті розглядаються причини й механізми проникнення та спрацювання ідей “руського мира” в колективній свідомості й поведінці населення Донеччини та Луганщини. Аналізуються події та діяльність інституцій культури регіону в часи, які передували проникненню “руського мира”, та пропонуються напрямки “оздоровлення” ситуації.

Ключові слова: “руський мир”, колективна свідомість, механізми соціокультурного та інформаційного впливу, референтні групи, установи та особи.

Summary

This article considers the causes and mechanisms of penetration and propagation of the ideas of the ‘Russian world’ in the collective consciousness and behavior of the population of the Donetsk and Lugansk regions. The events leading up to the penetration of the ‘Russian world’ ideas have been analyzed, as well as the actions of the cultural institutions of the region during that period of time. Means for improvement of this situation are proposed.

Key words: ‘Russian world’, collective consciousness, mechanisms of social, cultural and informational influence, reference groups, institutions and individuals.

Метою дослідження є з’ясування причин та механізмів проникнення та спрацювання ідей “руського мира” в колективній свідомості та поведінці населення Донеччини.

Завданнями дослідження є аналіз механізмів впливу на свідомість населення на рівні культурних подій та діяльності закладів культури, а також пошук варіантів “оздоровлення” ситуації.

Під час написання статті автор використовувала наявну на сьогоднішній день літературу з зазначеної теми, насамперед, аналітичні матеріали Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України (2015) та Національного інституту стратегічних досліджень (2014)¹.

Методологією (методами дослідження) є аналіз контекстів, історико-хронологічний аналіз, аналіз моделей поведінки (традицій, стереотипів, ритуалів) на основі спостережень автора.

Науковими підходами, застосованими в дослідженні, є біхевіоризм та нарративна психологія.

Основними результатами дослідження є уточнення напрямів впливу культурних подій на колективну свідомість та поведінку населення.

Перспективами подальших студіювань є: аналіз поточних культурних та інформаційних впливів з точки зору їх відповідності віднайденим механізмам “оздоровлення” колективної свідомості населення регіону.

Практичне значення одержаних результатів: сприяння віднайденню механізмів та виробленню програм

¹ Політичні аспекти кризи на Донбасі: діагностика стану та напрями врегулювання. Аналітична доповідь. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 268 с.; Яблонський В. М., Здіюрук С. І., Токман В. В., Астаф’єв А. О., Валецький О. Л., Зубченко С. О., Іщенко А. Ю., Литвиненко О. М. Україна та проект “Русского мира”. Аналітична доповідь. – К.: Нац. ін-т стратегічних досліджень. Відділ гуманітарної політики, 2014. – 95 с. / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_nauk_an_rozrobku/Rus_mir.pdf (дата звернення: 26.03.2018). – Назва з екрана.

“оздоровлення” культурного середовища регіону та колективної свідомості його населення.

Оригінальність дослідження полягає в тому, що вперше здійснюється аналіз культурного життя регіону в часи, які передували проникненню “руського мира”.

Нині Україна стала ареною боротьби двох “життєвих світів” – способів світосприйняття – західно-європейської моделі розвитку і проекту “русский мир” (далі – РМ).

Попри те, що тема РМ досить часто обговорюється в українських та світових ЗМІ, сутність, завдання та засоби впливу РМ рідко потрапляють у фокус уваги дослідників. Релігійно мотивований проект “Русский мир” як альтернатива західного проекту культурного розвитку може бути досить ефективним. Це пов’язано з великим мобілізаційним потенціалом даної концепції, яка офіційно не є політично чи соціально-економічно заангажованою, а містить лише культурні, релігійні та етичні складові. Ці особливості РМ вплинули на культурну трансформацію Донбасу й відкрили регіон для російської військової агресії проти України.

Механізми проникнення ідей РМ у свідомість населення Донеччини (яка є невід’ємною складовою українського культурного та історичного простору) нас цікавить з точки зору розробки програм “оздоровлення” культурного середовища регіону, зокрема уточнення ролі музеїв у цьому процесі.

Одним із методів дослідження обрано аналіз контекстів (леніністи – партноменклатура – ліві політичні сили – олігархічні клани), які змінювали свідомість референтних груп, плекаючи регіональний пафос і підмінюючи ним патріотизм. Проявами цього процесу стали гасла “Донбас нікто не ставил на колени”, “Донбас порожняк не гонит”, “Донбас кормит Україну”, “Услышать Донбас”, а також поняття “народ Донбасса”, які стали мемами, рушіями колективної свідомості жителів регіону. Відчуттям регіональної окремішності скористалися ідеологи РМ, вкотре змінюючи на власну користь контекст для інтерпретації фактів.

Для розуміння демографічних тенденцій, які уможливили творення зазначеного контексту та мемів у колективній свідомості жителів регіону, застосовуємо історико-хронологічний аналіз. Серед цих тенденцій нас насамперед цікавить динаміка національного та релігійного складу населення.

Аналіз моделей поведінки (традицій, стереотипів, ритуалів) пояснює результати взаємодії регіональних контекстів, мемів та демографії.

Комплексний аналіз дозволяє зрозуміти своєрідну картину розвитку подій. У радянські часи в колективній свідомості закріпився міф про ідентичність Донбасу як регіону та протиставлення його решті областей УРСР. Після здобуття Україною незалежності в 1991 р. означений міф трансформувався в міф “за СРСР жилося краще” (дія наративу² втрати) і став причиною ностальгування як ритуалу. Ним і скористалися новоутворені ліві політичні сили, які культивували тугу за радянським минулим, поширюючи кліше на кшталт “Донбас – це стаханівський рух і важка праця шахтарів” та стверджуючи, що нові часи несприятливі для економіки регіону. Оскільки в незалежній Україні не робилися спроби подолання радянського міфу про ідентичність регіону, таке протиставлення було використане для деструктивного відторгнення всього українського як такого, що “зруйнувало щасливе «вчора» в СРСР” (дія наративу втрати). Скориставшись успіхами лівих сил у експлуатації міфу про ідентичність, ініціативу в цьому процесі перехопили місцеві олігархічні клани (економічна та політична “еліта” Донбасу), які поглиблювали регіональний квазі-патріотизм для реалізації своїх владних амбіцій. При цьому використовувалися ті ж самі гасла про “важку шахтарську працю, яку інші регіони не розуміють та не цінують”. Відсутність політики інтеграції регіону до України посилила зовнішній вплив, що здійснювався через політичні заяви, церковні промови, книговидавництва, ЗМІ, музейну виставково-експозиційну діяльність. Наслідками цих процесів стало створення проросійських громадських та політичних організацій та вихід регіональних олігархічних кланів на загальноукраїнський простір.

Удару по концепції т. зв. цілісної “Новоросії” (українського Південного Сходу) завдали результати опитування населення східних і південних областей України, у 2014 р. проведеного Київським міжнародним інститутом соціології, які продемонстрували відсутність неподільного (на ментальному та поведінковому рівнях) регіону. Це дослідження довело, що цілісного Донбасу не існує, а є вразливі до зовнішнього впливу окремі Донецька та Луганська області. Показовими є відповіді респондентів на запитання про відокремлення від України і приєднання до Росії: на Донеччині “за” висловилися 27%, на Луганщині – бл. 30%³. У вільних від воєнних дій областях рівень підтримки ідей РМ ще нижчий: у Дніпропетровській обл. – 7%, у Запорозькій – 6%.

Одним питанням, стосовно якого громадська думка на Донеччині та Луганщині є однозначною, – вступ до НАТО. Якщо в інших областях України в 2013 р. бл. 25–30% опитаних відповіли “важко сказати”, на Донбасі 90 % висловилися “проти” і 0,3% – “за”. Така однаковість ще раз доводить, що щодо цього питання інтереси регіональних олігархічних кланів та РМ ситуаційно збіглися: бажання збереження впливу на регіон передбачає

2 Наратив (англ. і фр. narrative – розповідь, оповідання, від лат. “narrare” – розповідати) – історично і культурно обґрунтована інтерпретація певного аспекту світу з певної позиції.

3 Навіть представники бандформувань, які захопили владу на окупованих територіях Донеччини та Луганщини, не вірять у існування неподільної ідентичності, про що свідчать обрані ними для своїх квазідержавних утворень назви – т. зв. “ДНР” та “ЛНР”.

відсутність іншого сильного гравця, яким сприймається НАТО (й не сприймається українська держава).

До початку гібридної війни Донбас вирізняла орієнтація на Росію, Митний союз, російську мову.

З огляду на розвиток подій, варто з'ясувати причини, які зробили регіон настільки привабливим для ідеологів РМ, що останні вирішили фінансувати системний масштабний вплив на нього; вразливим до збройного конфлікту за участі регіональних бандформувань (що дозволило РФ заявляти про свою “непричетність”) і водночас провальним стосовно т. зв. цілісної “Новоросії”.

Ключовим моментом у вирішенні цих питань є демографічний розвиток регіону. В кін. XIX ст. рівень урбанізації Південної України досяг 17,7%, що перевищувало середньоукраїнський показник у 1,4 рази, Правобережжя – в 1,9 разів, Лівобережжя – в 1,5 разів⁴. За часів індустріалізації (1930–1940-і рр.) радянська влада вжила заходів для збільшення населення Донбасу: в листопаді–грудні 1933 р. туди було переселено 117 тис. мешканців Горьковського краю, Центрально-Чорноземної, Західної, Івановської обл. РФ та території Білорусі. В січні 1934 р. почалася нова хвиля переселення – із прикордонних областей Росії та з українських областей: Чернігівської, Київської, Вінницької⁵. Переселенцями були переважно сільські жителі – носії української мови, традицій, народної культури. У промислових шахтарських містах вони потрапили в середовище мови міжнаціонального спілкування – російської. Н. Малярчук описала випадки хуліганських витівок і глузування з української мови, яку напівписьменні робітники-росіяни називали “тарабарщиной”, “китайским языком”, “этим своеобразным языком, на котором говорит сельское население”⁶. Це була не лише боротьба за робочі місця, а й елементарна безкультурність маргіналізованої робітничої маси, якій кремлівські керманічі прищеплювали думки про її винятковість та вищість стосовно “відсталого” селянства. За умови відірваності від звичного кола спілкування переселенці мали або “капсулюватися” як діаспора, або асимілюватися з рештою населення. Оскільки радянська влада сприяла розвитку другого шляху, мігранти-українці Донбасу “влилися” до складу населення шахтарських міст. Так закінчився експеримент зі створення “радянської спільноти” – багатонаціональної (на Донбасі проживають 134 національності) за формою та соціалістичної за змістом.

Одночасно відбувалася русифікація (як основа “багатонаціональності”) населення: в 1970–80-х рр. у містах регіону (на відміну від сільської місцевості) загальноосвітні школи перейшли на російську мову навчання.

Відтоді специфікою Донбасу стала національно-мовна асиметрія: при переважній більшості українців у етнічній структурі регіону все ж домінуючими є російська мова і російськомовні практики на тлі поширеного російсько-українського білінгвізму.

Протягом радянської доби Донбас був найбільш зрадянзованим в Україні регіоном. Зі здобуттям нашою державою незалежності старі політичні, соціальні і культурні реалії майже не змінилися, тоді як регіон пристосовувався до реалій ринкової економіки. Внаслідок цього тут поєдналися дикий капіталізм, “середньовічні” олігархічні структури та пережитки комуністичних відносин.

Хоча в інших регіонах України в той самий час скасування дії радянських кліше та мемів також відбувалося не надто активно, проте зосередження гуманітарної та технічної інтелігенції в Києві, Харкові та Дніпрі (колишньому Дніпропетровську) сприяло укоріненню та розвитку там на українському підґрунті демократичних традицій.

На Донбасі ж трансформаційні процеси проходили менш активно, адже праця шахтарів не є висококваліфікованою, а технічну інтелігенцію представляли здебільшого неукраїнці або ж зросійщені українці. В містах і поселеннях Донбасу шахта чи завод були й залишаються містотворчими об'єктами, а спектр культурних послуг так і не інтегрувався в українську реальність.

Ізолюваність культурного життя регіону свідомо підтримувалася тими суспільними силами, які продовжували пропагувати міф про неукраїнську ідентичність та гасло про недооцінювання шахтарської праці з боку “центру”. Якщо регіон економічно та політично залежить від місцевого керівництва, ним легко маніпулювати: мобілізувати під час виборів, придушувати соціальну активність.

Така ізоляція забезпечувалася як шляхом імпортування російського культурного продукту, так і блокуванням українського. Символічно, що створений на території колишнього заводу ізоляційних матеріалів Центр сучасного мистецтва в Донецьку отримав назву “Ізоляція”.

Формою залучення широких мас до культурного процесу традиційно з радянських часів на Донбасі були “культурно-масові заходи” – присвячені пам'ятним датам фестивалі, концерти тощо. Політична еліта усвідомлювала, що ці форми можна використовувати для залучення електорату, чим у передвоєнні роки активно займалися управління культури Донецької і Луганської обласних адміністрацій. Слід зазначити, що

4 Водотика Т. Південні та східні губернії України як соціальний фронтір: до постановки проблеми // Схід і Південь України: час, простір, соціум. У 2 т. – Т. 1. – К., 2014. – С. 95.

5 Єфіменко Г. Переселення та депортації в постголодоморні роки (1933–1936): порайонний зріз // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Вип. 22. – К., 2013. – С. 137.

6 Малярчук Н. Росіяни на Донбасі (20–30 рр. XX ст.). – Донецьк, 2011. – С. 105.

в 1990-х – 2000-х рр. ці території електорально належали партіям лівого спрямування та Партії Регіонів, які підтримували тісні відносини з російськими партнерами.

Міфологема про РМ інспірувалася в українське суспільство різними способами, переважно через релігію, мову, освіту та культуру, під впливом яких формуються світоглядні та ціннісні установки особистості й соціуму та які РФ використовує задля реалізації своїх геополітичних інтересів.

До громадсько-політичного дискурсу термін РМ увів президент РФ В. Путін. Він у кін. 2006 – на поч. 2007 р. у своїх виступах згадував “співвітчизників, які проживають за кордоном”, в аспекті їхньої мовної, культурної та цивілізаційної єдності. В жовтні 2006 р. у привітанні учасникам Всесвітнього конгресу співвітчизників В. Путін заявив: *“Этот день⁷, безусловно, объединяет не только многонациональный народ России, но и миллионы наших соотечественников за рубежом, объединяет весь так называемый [так у тексті – Авт.] русский мир. Мы действительно едины, и никакие границы и преграды не мешают этому единству. У нас есть только одна общая цель – сделать это единство еще более крепким⁸”*. Згодом на зустрічі із представниками творчої інтелігенції В. Путін, розповідаючи про проголошення Року російської мови, уточнив зміст поняття: *“Русский мир может и должен объединить всех, кому дорого русское слово и русская культура, где бы они ни жили, в России или за ее пределами. Почаще употребляйте это словосочетание – «русский мир»”*. Ще одна важлива деталь, що переводить РМ із суто діаспорної площини у площину “історичного братерства народів”, яке географічно збігається з кордонами колишнього СРСР, міститься у посланні президента В. Путіна до Федеральних Зборів 2007 р.: *“Наша страна исторически формировалась как союз многих народов и культур. И основу духовности самого российского народа испокон веков составляла идея общего мира – общего для людей различных национальностей и конфессий. В этом году, объявленном Годом русского языка, есть повод еще раз вспомнить, что русский – это язык исторического братства народов, язык действительно международного общения. Он является не просто хранителем целого пласта поистине мировых достижений, но и живым пространством многомиллионного “русского мира”, который, конечно, значительно шире, чем сама Россия⁹”*. Після виступу 3.11.2009 р. очільника РПЦ патріарха Кирила на III-й Асамблеї РМ термін РМ асоціюється з діяльністю Російської Православної Церкви (далі – РПЦ). Зокрема патріарх Кирило зазначив: *“Ядром русского мира сегодня являются Россия, Украина, Белоруссия. <...> В основе Русского мира лежит православная вера, которую мы обрели в общей Киевской купели крещения¹⁰”*. Іншими “опорами” РМ він називає російську культуру і мову, а також “спільну історичну пам’ять і спільні погляди на суспільний розвиток¹¹”.

Для Кремля РПЦ є інструментом утримання України в зоні власних геополітичних впливів, адже Українська Православна Церква (далі – УПЦ) юридично підпорядкована Московському патріархатові (далі – МП).

РПЦ використовує кілька прийомів упровадження політехнологій РМ в Україні. Зокрема, це регулярні (з 2009) візити до України предстоятеля РПЦ патріарха Кирила, лейтмотивом майже всіх промов якого є те, що Україна – невід’ємна частина східно-православної цивілізації, сформованої на історичному просторі Святої Русі.

У 2009 р., виступаючи у м. Горлівка, патріарх Кирило порушив тему спільності історичної долі Росії та України: *“Здесь, на священной земле Донбасса, я не могу не сказать об отношениях России и Украины. Это единое пространство Святой Руси, как и Беларусь, как и многие другие страны. Мы единый народ, вышедший из купели Киевского крещения. Существуют различия в языках, в обычаях, в темпераменте, но мы живем одними ценностями. И пока есть одни ценности, есть и эта духовная общность. А если есть духовная общность, то должна быть и солидарность, и взаимная поддержка, в том числе и в трудную годину экономического кризиса¹²”*.

Ідеї РМ підтримував В. Янукович і намагався насаджувати їх в українському суспільстві й державі, підкреслюючи свою православність та створюючи в Донецькій обл. сприятливі умови для розбудови храмів МП. В 1997 р. був відновлений Святогірський монастир на Донеччині, який із 2004 р. став Лаврою.

7 Державне свято РФ – День народної єдності, відзначається 4 листопада.

8 Всемирный конгресс соотечественников, проживающих за рубежом: вступительное слово президента Российской Федерации Владимира Путина на Всемирном конгрессе соотечественников, проживающих за рубежом / [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <https://russianemirates.com/content/re/74/158> (дата обращения 24.05.2018). – Название с экрана.

9 Послание Федеральному Собранию Российской Федерации Президента России Владимира Путина / [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2007/04/27/poslanie.html> (дата обращения 24.05.2018). – Название с экрана.

10 Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира / [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html> (дата обращения 24.06.2018). – Название с экрана.

11 Там же.

12 Слово Святейшего Патриарха Кирилла в Никольском кафедральном соборе города Горловки / [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/707934.html> (дата обращения 24.06.2018). – Название с экрана.

Храми будувалися у скверах, парках, заповідних зонах, на промислових підприємствах. Медійні проекти УПЦ МП спонсорував російський олігарх В. Нусенкіс. У Донецьку було споруджено Центр слов'янської культури. Під патронатом дружини президента Л. Янукович проводилися конкурси дитячої творчості “Донбасс православний”, “Искорка Божья”. Видавалися журнали, проводилися навчально-методичні семінари для керівників закладів культури та директорів шкіл. Священники вели передачі на радіо та телебаченні, їх запрошували на культурні заходи тощо. Міський Будинок працівників культури (керівником якого є заслужений працівник культури України, нагороджена орденом княгині Ольги) провів низку заходів, присвячених життю царської сім'ї.

Сучасне розуміння ідеї РМ сформувалося на основі російської державницької ідеології та положень, запозичених з інтелектуальних дискусій 1990-х – поч. 2000-х рр. У публічній риториці керівництва РФ, РПЦ та представників інтелектуальних кіл РМ переважно вживається у значенні спільноти людей (“цивілізація”), так чи так пов'язаних із Росією, що формується на основі спільних: а) мови і культури; б) історичної пам'яті та пов'язаних із нею цінностей; в) православ'я; г) лояльності до сучасної російської держави, що прагне виступати всередині країни і на міжнародній арені як законна правонаступниця російської державницької традиції, органічними складниками якої є Російська імперія та СРСР. Два останні складники концепції РМ (православ'я та лояльність до російської держави) в риториці державних діячів РФ присутні менше, проте вони такі ж важливі, як мова, культура та спільність історичної пам'яті.

Релігійний чинник ніколи не був визначальним у системі цінностей населення Донбасу і не мав великого впливу на самоідентифікацію представників цього індустріального та урбаністичного регіону з незавершеною модернізацією та специфічною соціальною структурою. Напередодні війни (поч. 2013 р.) рівень релігійності населення Донбасу був одним із найнижчих в Україні: людьми, які вірять у Бога, себе декларували 59% (проти 66% у 2010 р.), тоді як на Заході України – 86% (у 2010 р. – 89%¹³). У переліку життєвих цінностей населення Сходу релігія посідала 17-те місце із 19 запропонованих для відповіді позицій (на Заході – 9-те¹⁴).

Високий рівень акцентування на Донбасі релігійного чинника, водночас поєднаний із низьким рівнем релігійності населення, був зумовлений підтримкою з боку місцевих політиків та посиленням впливу РФ у регіоні, де історична пам'ять населення виходила за межі нових державних кордонів, а його проросійські симпатії залишалися (крім Криму) вищими в Україні.

Релігійний чинник у перебіг кризових подій на Донбасі штучно вмонтували російські спецслужби, що вели підготовку до військової агресії проти України з метою знищення її суверенітету. Готувати агресію ідеологічно та фінансувати її допомагав російський капітал в Україні, що контролює важливі галузі української промисловості.

Російський олігарх, уродженець м. Запоріжжя, К. Григоришин багато років спонсорував Комуністичну партію України, яка готувала ґрунт для поширення сепаратизму та лобювала інтереси УПЦ МП, чиї прихожани (які на Донбасі становили 1/3 місцевих громад) навесні 2014 р. допомагали влаштовувати сепаратистські псевдореферендуми. К. Григоришин певний час фінансував прокремлівську СДПУ(о) В. Медведчука та Г. Суркіса. На поч. 2000-х рр. ЗМІ писали про зв'язок олігарха з наближеними до В. Путіна російськими спецслужбами¹⁵.

Інший російський олігарх з близького оточення В. Путіна, К. Малофеев став натхненником та фінансистом першого етапу “русской весны” в Україні, меценатом РПЦ та УПЦ, засновником фонду “Василія Великого”¹⁶. Його безпосередніми помічниками були І. Гіркін (очолював службу безпеки К. Малофеева) та О. Бородай (відповідав за піар-кампанії бізнесмена).

Церковний сепаратизм спонсорував і мільярдер (власник холдинга “Донецьксталь”), громадянин Росії, виходець із Донеччини В. Нусенкіс, який контролював проросійську частину українського єпископату¹⁷ та

13 Лібанова Е. Земля обідована. Синдром Донбасу: спроба неполітизованого аналізу / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/columnists/zemlya-obidovana-188003.html> (дата звернення 25.05.2018). – Назва з екрана.

14 Бурковский П. Российские СМИ трубят о падении Порошенко под натиском “Правого сектора” / [Эл. ресурс]. – Режим доступа: http://ms.detector.media/monitoring/ru_zmi/rossiyskie_smi_trubyat_o_padenii_poroshenko_pod_natiskom_pravogo_sektora (дата обращения 26.05.2018). – Название с экрана.

15 Яким є рівень підтримки меседжів російської пропаганди у зоні конфлікту: соціологічне опитування / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://ms.detector.media/mediaprosvita/research/yakim_e_riven_pidtrimki_mesedzhiv_rosiyskoi_propagandi_u_zoni_konfliktu_sotsiologichne_opituvannya (дата звернення 26.05.2018) – Назва з екрана.

16 Проблеми та перспективи українсько-російських відносин очима громадян // Національна безпека і оборона. – 2014. – № 5–6. – С. 68–78 / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/socio_5_6_Ukr_Ros_2014_site_s-4.pdf (дата звернення 26.05.2018). – Назва з екрана.

17 Гравовський С. Світоглядно-політичний спектр Донбасу у дзеркалі соціології / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/blog/polityka/svitoglyadno-politychnyy-spektr-donbasu-u-dzerkali-sociologiyi> (дата звернення 26.05.2018). – Назва з екрана.

щомісячно жертвував Київській митрополії 1 млн грн. Усі основні храми Донецької єпархії збудовано на кошти В. Нусенкіса, який на власних підприємствах заснував 50 православних громад, побудував 35 храмів, відкрив 15 молитовних кімнат¹⁸. У 2009 р. він взяв участь у Помісному соборі РПЦ від мирян Донецької єпархії УПЦ. Щомісяця мільярдер віддає на потреби РПЦ 1/5 своїх прибутків та виступає проти зменшення залежності УПЦ від МП. Влітку 2011 р. він призупинив фінансову підтримку митрополії, коли йому здалося, що в УПЦ перемагають відцентрові тенденції. В січні 2015 р. СБУ висунула В. Нусенкісу звинувачення у фінансуванні терористів.

Іншим заангажованим у діяльності УПЦ на Донбасі мільярдером є виходець із “петербурзької команди” В. Путіна, громадянин РФ В. Новинський, який указом президента України В. Януковича від 29.05.2012 р. отримав українське громадянство й у липні 2013 р. був “уведений” владою до українського парламенту, здобувши “перемогу” на довиборах у мажоритарному окрузі в Севастополі та вступивши до Партії регіонів. Серед вимог цього депутата до парламенту були надання російській мові в Україні державного статусу, входження України до Митного союзу, безальтернативна присутність в Україні УПЦ МП¹⁹. У 2012 р. В. Новинський посідав 2-ге місце серед найбагатших людей України (\$ 4,373 млрд), у 2013 р. – 5-те (\$3,273 млрд)²⁰.

Весною 2014 р., з початком неконвенційної війни Росії проти України, на контрольованій місцевими та прибулими з РФ бойовиками території Донбасу розгорнулися переслідування громадян за релігійною ознакою: вбивства служителів культури й вірян, катування, побиття, погрози, утримування у полоні, захоплення культових споруд та інших будівель релігійних організацій для розміщення в них загонів бойовиків чи (як у Слов'янську) використання як вогневих позицій.

Навесні 2014 р. релігійні маркери були задіяні для залучення населення до подій “русской весны”. З 1.03.2014 р. біля Донецької обласної державної адміністрації відбувалися мітинги із закликами до “референдуму”, робилися спроби захоплення адміністративних будівель. Цього ж дня група осіб з іконою Богородиці “Взбранной Воеводе Победительная” об'їхала на автомобілях адміністративний кордон Донецька, що стало початком т. зв. “хресної ходи”.

У квітні, після чергового захоплення ДонОДА, мітингувальники облаштували там “штаб”, підняли над будівлею прапор РФ та висунули вимоги скликання позачергової сесії ДонОДА й голосування щодо питання про приєднання Донецької обл. до РФ.

Із 7 квітня за участі людей переважно пенсійного віку відбувалася щоденна хресна хода навколо будівель ДонОДА та обласного управління СБУ: *“Ежедневно, в 19 часов в Донецке проводится Крестный ход вокруг облсовета. Непрерывно, круглосуточно читаются акафисты, псалтырь, молитвы о спасении Святой Руси, против наступления фашизма, за изгнание НАТО с Донецкой Республики и Украины”*²¹. І якщо на початку ходи в ній брали участь не більше 10 учасників, через кілька днів їх кількість збільшилась до 50; серед них були і люди в рясах. 10 квітня на будівлі ДонОДА поряд із шевроном “Беркут” і прапором т. зв. “Народного ополчення Донбасса” з'явилися плакати із релігійною символікою і написами “Святая Русь, храни веру православную”.

В серпні 2014 р. була проведена хода “за собирателя земель Русских Игоря [І. Стрелков / Гіркін. – Авт.], объединение всех православных, спасение и защиту всех жителей Новороссии”²²: на відео можна побачити, що учасники, на відміну від перших хресних ход, є переважно молодими людьми.

Вже згаданий проект “Новоросія” був розроблений у межах доктрини РМ. Зокрема, завданням створеного у 2012 р. Ізборського клубу під головуванням О. Проханова було складання аналітичних звітів, направлених на формування патріотичної орієнтації державної політики в усіх сферах національного життя; виїзди в регіони, взаємодія з інтелектуальною елітою країни, створення підрозділів клубу в усіх федеральних округах; формування програм для російських медіа, завоювання інформаційних ніш; сприяння формуванню політико-ідеологічної коаліції патріотів-державників, імперського фронту, які б протистояли маніпуляціям у російській політиці зарубіжних центрів впливу і т. зв. “5-ї колони” всередині країни.

Зустрічі членів клубу (серед яких були О. Бородай, П. Губарев, І. Стрелков, викладачі та студенти Донецького

18 Донбас: реінтеграція деокупованих територій (Результати дослідження проблем та ефективності державної політики щодо звільнених територій). – К., 2015. – 19 с. / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2015/04/Donbas---doslidzhennya.pdf> (дата звернення 26.05.2018). – Назва з екрана.

19 “ДНР печатная”: Обзор “республиканской” прессы за 5–11 октября / [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://pravda.dn.ua/details/261123> (дата обращения 26.05.2018). – Название с экрана.

20 Донбасс News / [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <https://www.facebook.com/groups/1431210623799996/?ref=ts&fref=ts> (дата обращения 26.05.2018). – Название с экрана.

21 Русь выходит на бой с духовным оружием – крестами и иконами / [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://3rim.info/1150-rus-vykhodit-na-boj-s-duhovnym-oruzhiem-krestami-i-ikonami-foto-video-pismo-v-redakciyu.html> (дата обращения 26.05.2018). – Название с экрана.

22 Молитва за Стрелкова. Встретил Крестный ход в центре Донецка / [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=9HVCosKwohl> (дата обращения 26.05.2018). – Название с экрана.

університету, члени Донецького відділення СПУ) відбувалися в Донецьку та Горлівці в університетах та навчальних закладах. На них виступали А. Проханов, С. Кургінян, Захар Прилепін, І. Охлобистін, С. Глаз'єв. Видання Ізборського клубу поширювалися на Донеччині та Луганщині.

Ще одним напрямом реалізації ідей РМ є зміцнення позицій російської освіти та розвиток експорту освітніх послуг. Пов'язана із укоріненням російської мови діяльність російських державних структур в Україні та Донбасі в царині дошкільної та середньої освіти відбувається за 4 напрямками: 1. Видання підручників російської мови та забезпечення ними навчальних закладів російськомовних регіонів. 2. Перепідготовка вчителів російської мови. 3. Розвиток дистанційної освіти, забезпечення доступу до віддалених джерел інформації, зокрема за підтримки російських спонсорів, таких як компанія “Газпром”. 4. Відкриття при посольстві РФ або при представництвах “Россотрудничества” російських шкіл.

За даними Міністерства освіти і науки України, у 2012 / 2013 навчальному році із 19 070 загальноосвітніх шкіл України в 1 256 викладання велося російською мовою; із 225 690 шкільних класів українська була мовою навчання в 191 502 класах (84,9%), російська – в 31 372 (13,9%). Найбільше російськомовних шкіл знаходилося в АР Крим (343), Донецькій (200) та Луганській (151) обл.²³

Представництва російських ВНЗ, крім Києва, діяли в Одесі, Дніпрі, Запоріжжі, Донецьку, Луганську, Кременчузі й Сімферополі.

Культурні аспекти теорії РМ на концептуальному, інституційному та організаційному рівнях відображені в політиці РФ. До осені 2014 р. Росія контролювала як зовнішню політику суверенної України, так і її медійний та культурний ландшафт, зокрема мережу книжкових магазинів із російськомовним асортиментом, гастрольні програми за участі російських менеджерів тощо.

У 2004 р. в “Основних напрямках роботи МЗС Росії з розвитку культурних зв'язків Росії із зарубіжними країнами” зазначалося: *“Отношения со странами СНГ являются приоритетным направлением внешней культурной политики России. Задачей остается формирование единого культурного, информационного и образовательного пространства, сохранение многовековых духовных связей с народами этих стран, их всестороннее развитие на новых демократических началах, поиск более гибких и эффективных форм сотрудничества, закрепление исторически сложившихся позиций русского языка”*²⁴. Аналогічні ідеї містяться і в “Основних напрямках політики Російської Федерації у сфері міжнародної культурно-гуманітарної співпраці”, 18.12.2010 р. затверджених Президентом РФ.

Інструментами реалізації офіційної культурної політики РФ в координатах РМ можна вважати фонд “Русский мир” та агентство “Россотрудничество”, створене у вересні 2008 р. указом Президента РФ як підпорядкований міністерству закордонних справ РФ федеральний орган державної влади. Одним із завдань “Россотрудничества” є зміцнення позицій російської мови та культури за кордоном як *“...основы интеграционных процессов в Союзе Независимых Государств”*²⁵. Завданнями представництв цього органу в Україні є сприяння збереженню російської мови, організація курсів із вивчення російської мови, надання методичної допомоги викладачам російської мови; проведення науково-практичних конференцій, семінарів, конкурсів із російської культури, національних і міжнародних олімпіад із російської мови; направлення українських громадян на навчання до РФ; співпраця із асоціаціями і товариствами дружби з Росією, радами ветеранів і громадськими об'єднаннями співвітчизників.

До 2014 р. в Україні діяли 142 “організації співвітчизників”, із них 14 – загальноукраїнські. Діяльність більшості з них має культурно-просвітницьке спрямування, проте є і такі одіозні, як Союз православних громадян України, Українська філія Інституту країн СНД, Всеукраїнський правозахисний громадський рух “Російськомовна Україна”, Міжнародна громадська організація “Вірне козацтво”, Всеукраїнська громадська організація “За Україну, Білорусь і Росію”, діяльність яких спрямована на блокування самостійного розвитку України та її реінтеграцію в черговий варіант Російської імперії.

Фонд “Русский мир” був створений указом В. Путіна в червні 2007 р. як “недержавний центр підтримки та популяризації російської мови і культури”. Його співзасновниками є Міністерство закордонних справ і Міністерство освіти і науки РФ. Завдання Фонду здебільшого ідентичні із завданнями “Россотрудничества”: *“Русский мир – это не только русские. Это ещё и иностранные граждане, говорящие на русском языке, изучающие или преподающие его, все те, кто искренне интересуется Россией, кого волнует её будущее <...> Русский мир –*

23 Матола В. У Табачника запевняють, що у Києві лише у семи школах навчають російською / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/76519> (дата звернення 26.05.2018). – Назва з екрана.

24 Основные направления работы МИД России по развитию культурных связей России с зарубежными странами / [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901794645> (дата обращения 26.05.2018). – Название с экрана.

25 Распоряжение Правительства РФ от 07.02.2011 № 164-р “Об утверждении Концепции Федеральной целевой программы “Русский язык” на 2011–2015 годы” / [Эл. ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_111185 (дата обращения 26.05.2018). – Название с экрана.

*это мир России*²⁶. Одним із напрямів діяльності Фонду є створення за кордоном російських центрів і кабінетів "Русского мира". В Україні діяло 12 російських центрів (у Києві, Горлівці, Дніпрі, Донецьку, Запоріжжі, Кривому Розі, Луганську, Миколаєві, Одесі, Рівному, Харкові, Херсоні). На УТ російські телесеріали успішно конкурували з американськими, мексиканськими та бразильськими, а у 2010–2013 рр. істотно їх потіснили. Крім пропаганди культурної єдності українського й російського народів, більшість їх нав'язувала глядачеві російську версію історичних і сучасних політичних подій, закріплювала в суспільній свідомості позитивні образи російського військовослужбовця і співробітника спецслужб тощо. Водночас деякі російські телесеріали та художні фільми мали формувати далекий від ідеалу образ українця: колабораціоніст, "зоологічний" націоналіст, зонайменше – добродушна, але примітивна істота, яка говорить російською з кумедною вимовою (наприклад, образи українців у серіалі "Біла гвардія").

Масове кіно російського виробництва ставало все більше мілітаризованим: саме на такий продукт влада РФ виділяє кошти, цілеспрямовано поширюючи стереотип про важливість професії силовика. Через такий кінопродукт мешканцям пострадянського простору прищеплювали імперські уявлення про те, що лише представники "русского оружия" є позитивними персонажами, а решта світу – це вороги – таким чином відроджувалася міфологізація радянського тоталітаризму.

Моніторинг 8 рейтингових телеканалів показав, що програми українською мовою у 2013 р. склали 31,8% ефірного часу, російською – 50,3%; якщо порівнювати з 2012 р., відсоток російськомовних програм шляхом зменшення частки двомовних програм збільшився на 6,5%, україномовних – на 2,9%.

Те ж стосувалося і радіо. За результатами моніторингу 6 рейтингових радіостанцій було з'ясовано, що у 2013 р. кількість пісень і програм українською мовою складала 26,3%, російською – 43,8%: за рік перша зменшилася на 3,9%, друга зросла на 4,2%²⁷.

Натхненники РМ розгорнули експансію і в галузі видання та розповсюдження книжкової продукції: перенасичений російськими виданнями український книжковий ринок у власній державі став маргінальною складовою іноземного ринку, що легально діяв під контролем торгових представників, компаній та системи збуту РФ.

Україна також досі залишається сегментом ринку російської популярної музики, аудиторією для російських естрадних виконавців. Таку ситуацію підтримують відомі в Україні музичні російські та українські телешоу ("Две звезды", "Х-фактор" тощо), де російська естрада є критерієм професійності та еталоном смаку.

Як уже зазначалося, одним із напрямів експансії російської культури в Україні є демонтаж української історичної пам'яті шляхом формування позитивного образу імперського минулого, зокрема відновлення або встановлення пам'ятників імперським діячам. Наміри встановити пам'ятники російській імператриці висловили керівники місцевої влади в Сімферополі (2007) та Луганську (2011). Однак у Сімферополі ця ідея не була реалізована через небажання городян робити благодійні внески на будівництво, а в Луганську від цієї ідеї відмовилися, надавши перевагу іншому проекту.

У Донецьку рішенням обласної ради 2004 рік проголосили Роком духовності на Донеччині. Крім концертів, виставок, фестивалів, конкурсів, цей рік ознаменувався ліквідацією єдиної школи з українською мовою викладання (№ 36); відмовою перейменувати вул. Постишева – ката українського народу, на вул. Василя Стуса; відмовою вшанувати пам'ять Олексі Тихого та Алли Горської; упровадженням нового символу Донецька – ерзац-пам'ятника (відлитої на "Іжстали" копії кремлівської "Цар-пушки"); відкриттям пам'ятників генералу Ватутіну та співаку Кобзону; спробою утвердити ідеологічний сурогат "ми – донбасівці" як "нову" національну ідентичність. У всіх зазначених випадках ініціаторами виступала українська місцева та законодавча влада, що можна розцінювати як прояв дії "м'якої сили" російської зовнішньої культурної політики, агентами якої є українські резиденти. Зокрема, на мітингу "Донбасс с Россией" в Донецьку 1.03.2014 р. були присутні керівники управлінь культури та освіти.

Основний акцент під час заходів програми "Патріоти Луганщини" (організованої коштом обласного бюджету) робився на культурну "самобутність" луганців, яку місцеві чиновники називали "луганським характером". У межах цієї програми відбулися заходи, присвячені "Молодій гвардії", "Великій вітчизняній війні", а також "козацтву" ("Любо!", "Казачий круг"), хоча до сер. ХХ ст. жителі урбанізованого промислового півдня Луганської обл. не ідентифікували себе з донським козацтвом, яке під час громадянської війни влаштувало погроми в Луганську. Центральна вулиця міста – Оборонна, була названа на згадку про оборону місцевими жителями від козаків-денікінців. У роки Другої світової війни представники "Козачого стану", які воювали на боці Гітлера, на території Луганщини входили до поліційних формувань. Зі зрозумілих міркувань ці сторінки історії "вольного казачества" замовчувалися, а для реабілітації образу в очах місцевого населення "бравого

26 Фонд "Русский мир" / [Ел. ресурс]. – Режим доступа: <https://www.russkiymir.ru/fund> (дата обращения 26.05.2018). – Название в экрана.

27 Українська мова тримає позиції в освіті й кінопрокаті, але втрачає у медіа і рекламі (ІНФОГРАФІКА) / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/49503> (дата звернення 26.05.2018). – Назва з екрана.

казака” – борця “за веру и отечество” – на Луганщині проводилися заходи, спрямовані на популяризацію козачої ідентичності, зокрема Міжнародний фестиваль козацької культури “Любо!”, який збирав гостей із Росії, Білорусі та інших держав. Місцева влада заохочувала й численні громадські організації козацтва. Поширення в кін. 2000-х рр. козачої “субкультури” в регіоні призвело до того, що певна кількість жителів Луганщини вдягали на свята “врангельський кашкет” і кричали “Любо!”. Відтоді, як частину регіону захопили козаки “Всевеликого Войска Донского атамана Козицина”, можна стверджувати, що лояльність до них місцевого населення обумовлена тривалою і послідовною ідеологічною “обробкою”.

Отже, вплив ідей РМ в Донбасі був настільки потужним, що став причиною політичних та культурних трансформацій у регіоні, а також базою ідеології сепаратизму та російської агресії. Можна очікувати, що ідеї РМ (враховуючи такий помітний у сучасній Росії їх консолідаційний ресурс і вплив на сприйняття та інтерпретацію сучасних історичних подій) залишатимуться вагомим фактором у формуванні політики Росії в найближчі роки та створюватимуть небезпеку для України як держави та її культури.

Концепт РМ – полісемантичний. Різні автори його осмислюють по-різному. Для одних РМ – поетична метафора, світ російської діаспори, для других – етнічна мережева структура, цивілізаційний простір або інструмент “м’якої сили”. Сутнісними характеристиками концепту РМ є російська мова, російська культура, спільна історична пам’ять, православна віра та лояльність до офіційної влади РФ.

Під виглядом політики “м’якої сили” проєкт РМ активно упроваджується керівництвом РФ для реалізації культурного та політичного впливу на Україну (на прикладі Донбасу).

Таким чином, можемо підсумувати:

1. Вплив ідеології РМ на Донбас багатоканальний і здійснюється як створеними державними органами РФ структурами, так і суб’єктами ринку культурної продукції, організаціями “співвітчизників”, агентами російського впливу в органах української державної влади.

2. Ідеологія РМ поляризує українське суспільство, перешкоджає формуванню загальноукраїнської ідентичності, гальмує процеси європейської інтеграції України, пропонуючи натомість участь у інтеграційних проєктах на пострадянському просторі під егідою РФ.

3. Політтехнологія РМ є ідейною платформою діяльності екстремістських угруповань на Сході та Півдні України, яка підготувала ґрунт для російської військової агресії на Донбасі.

4. Культурна трансформація Донбасу під впливом ідей РМ, що призвела до сепаратизму й російської військової агресії, потребує подальшого вивчення для накопичення фактичного матеріалу з метою протидії подальшому просуванню РМ, насамперед у культурній сфері.

Шляхами “оздоровлення”, на нашу думку, мають бути: блокування зовнішнього впливу (силами спецслужб); розвінчання міфу про “особливий народ Донбасу” засобами масової інформації та залученням цих територій на орбіту української культури (гастрольні програми, виставки, семінари, тренінги); надання методичної допомоги у створенні нових експозицій музеїв, популяризація історичних знань про регіон; створення мережі шкіл із залученням українських активістів, викладачів української історії та мови; переорієнтація свідомості регіону з ностальгії за радянським минулим на сучасні світові цінності: правову державу, громадянське суспільство, права та свободи людини, плюралізм світогляду, мирне співіснування та відкриті кордони між державами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1 Бурковский П. Российские СМИ трубят о падении Порошенко под натиском “Правого сектора” / [Электронный ресурс]: MediaSapiens / ГО “Детектор медиа”. – 1.08.2015. – Режим доступа: http://ms.detector.media/monitoring/ru_zmi/rossiyskie_smi_trubyat_o_padenii_poroshenko_pod_natiskom_pravogo_sektora (дата обращения 26.05.2018). – Название с экрана.

2. Водотика Т. Південні та східні губернії України як соціальний фронтір: до постановки проблеми // Схід і Південь України: час, простір, соціум. У 2 т. – Т. 1: Колективна монографія / Відп. ред. В. Смолій. – Київ: Інститут Історії України НАНУ, 2014. – 378 с.

3. Всемирный конгресс соотечественников, проживающих за рубежом: вступительное слово президента Российской Федерации Владимира Путина на Всемирном конгрессе соотечественников, проживающих за рубежом / [Электронный ресурс]: Русские Эмираты: По-русски про Эмираты. – 24.10.2006. – Режим доступа: <https://russianemirates.com/content/re/74/158> (дата обращения 24.05.2018). – Название с экрана.

4. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира / [Электронный ресурс]: Русская Православная Церковь: Официальный сайт Московского Патриархата. – 3.11.2009. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html> (дата обращения 24.06.2018). – Название с экрана.

5. Грабовський С. Світоглядно-політичний спектр Донбасу у дзеркалі соціології / [Електронний ресурс]: “День” (газ.) day.kiyv.ua. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/blog/polityka/svitoglyadno-politychnyy-spektr-donbasu-u-dzerkali-sociologiyi> (дата звернення 26.05.2018). – Назва з екрана.

6. Донбас: реінтеграція деокупованих територій (Результати дослідження проблем та ефективності державної політики щодо звільнених територій) / [Електронний ресурс]: Український інститут дослідження екстремізму – Режим доступу: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2015/04/Donbas---doslidzhennya.pdf> (дата звернення 26.05.2018). – Назва з екрана.

7. Донбасс News / [Електронний ресурс]: Фейсбук. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/1431210623799996/?ref=ts&fref=ts> (дата звернення 26.05.2018). – Назва з екрана.

8. “ДНР печатная”: Обзор “республиканской” прессы за 5–11 октября / [Електронний ресурс]: Новости Донбасса. – 12.10.2015. – Режим доступу: <http://pravda.dn.ua/details/261123/> (дата звернення 26.05.2018). – Назва з екрана.

9. *Єфіменко Г.* Переселення та депортації в постголодоморні роки (1933–1936): порайонний зріз // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 22 / Відп. ред. С. В. Кульчицький. – Київ: НАН України, Інститут історії України, 2013. – С. 136–166.

10. *Лібанова Е.* Земля обідована. Синдром Донбасу: спроба неполітизованого аналізу / [Електронний ресурс]: Дзеркало тижня. – 16.10.2015. – Режим доступу: http://dt.ua/columnists/zemlya-obidovana-188003_.html (дата звернення 25.05.2018). – Назва з екрана.

11. *Малярчук Н.* Росіяни на Донбасі (20–30 рр. ХХ ст.). – Донецьк: ПП Чернецька Н. А., 2011. – 143 с.

12. *Матола В.* У Табачника запевняють, що у Києві лише у семи школах навчають російською / [Електронний ресурс]: Тиждень.ua – 5.04.2013. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/76519> (дата звернення 26.05.2018). – Назва з екрана.

13. Молитва за Стрелкова. Встретил Крестный ход в центре Донецка / [Електронний ресурс]: YouTube. – 3.08.2014. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=9HVCosKwohI> (дата звернення 26.05.2018). – Назва з екрана.

14. Основные направления работы МИД России по развитию культурных связей России с зарубежными странами / [Електронний ресурс]: Кодекс: Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации. – Режим доступу: <http://docs.cntd.ru/document/901794645> (дата звернення 26.05.2018). – Назва з екрана.

15. Політичні аспекти кризи на Донбасі: діагностика стану та напрями врегулювання. Аналітична доповідь / Ред. кол. О. О. Рафальський (голова), В. О. Котигоренко, М. І. Панчук. – Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 268 с.

16. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации Президента России Владимира Путина / [Електронний ресурс]: RG.RU: Русская газета. – 27.04.2007. – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2007/04/27/roskanie.html> (дата звернення 24.05.2018). – Назва з екрана.

17. Проблеми та перспективи українсько-російських відносин очима громадян // Національна безпека і оборона. – 2014. – № 5–6. – С. 68–78 / [Електронний ресурс]: Центр Разумкова. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/socio/5_6_Ukr_Ros_2014_site_s-4.pdf (дата звернення 26.05.2018). – Назва з екрана.

18. Распоряжение Правительства РФ от 07.02.2011 № 164-р “Об утверждении Концепции Федеральной целевой программы «Русский язык» на 2011–2015 годы” / [Електронний ресурс]: КонсультантПлюс: Официальный сайт. – Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_111185 (дата звернення 26.05.2018). – Назва з екрана.

19. Русь выходит на бой с духовным оружием – крестами и иконами / [Електронний ресурс]: Россия-Москва-Третий Рим. – Режим доступу: <http://3rim.info/1150-rus-vykhodit-na-boj-s-duxovnym-oruzhiem-krestami-i-ikonami-foto-video-pismo-v-redakciyu.html> (дата звернення 26.05.2018). – Назва з екрана.

20. Слово Святейшего Патриарха Кирилла в Никольском кафедральном соборе города Горловки / [Електронний ресурс]: Русская Православная Церковь: Официальный сайт Московского Патриархата. – 30.07.2009. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/707934.html> (дата звернення 24.06.2018). – Назва з екрана.

21. *Сычёва Л.* Русский язык, русская культура, русский мир / [Електронний ресурс]: Лидия Сычева: проза, критика, публицистика. – Режим доступу: http://lsycheva.ru/books/culture/culture_7407.html (дата звернення: 26.05.2018). – Назва з екрана.

22. Українська мова тримає позиції в освіті й кінопрокаті, але втрачає у медіа і рекламі (ІНФОГРАФІКА) / [Електронний ресурс]: Тексти.ORG.ua. – Режим доступу: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/49503> (дата звернення 26.05.2018). – Назва з екрана.

23. Фонд “Русский мир” / [Електронний ресурс]: Русский мир: Информационный портал фонда. – Режим доступу: <https://www.russkiymir.ru/fund> (дата звернення 26.05.2018). – Назва з екрана.

24. *Яблонський В. М., Здіорук С. І., Токман В. В., Астаф'єв А. О., Валецький О. Л., Зубченко С. О., Іщенко А. Ю., Литвиненко О. М.* Україна та проект “Русского мира”. Аналітична доповідь / Національний інститут стратегічних

досліджень. Відділ гуманітарної політики. – Київ, 2014. – 95 с. / [Електронний ресурс]: Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_nauk_an_rozrobku/Rus_mir.pdf (дата звернення: 26.03.2018). – Назва з екрана.

25. Яким є рівень підтримки меседжів російської пропаганди у зоні конфлікту: соціологічне опитування / [Електронний ресурс]: MediaSapiens / ГО “Детектор медіа”. – 20.03.2015. – Режим доступу: http://ms.detector.media/mediaprosvita/research/yakim_e_riven_pidtrimki_mesedzhiv_rosiyskoi_propagandi_u_zoni_konfliktu_sotsiologichne_opituvannya (дата звернення 26.05.2018) – Назва з екрана.

REFERENCES

1. *Burkovskiy P.* Rosyiskye SMy trubiati o padenyy Poroshenko pod natyskom “Pravoho sektora” / [Elektronnyi resurs]: MediaSapiens / HO “Detektor media”. – 1.08.2015. – Rezhym dostupa: http://ms.detector.media/monitoring/ru_zmi/rossiyskie_smi_trubyat_o_padenii_poroshenko_pod_natiskom_pravogo_sektora/ (data obrashcheniya 26.05.2018). – Nazvanye s ekrana.

2. *Vodotyka T.* Pivdenni ta skhidni hubernii Ukrainy yak sotsialnyi frontyr: do postanovky problemy // Skhid i Pivden Ukrainy: chas, prostir, sotsium. U 2 t. – T. 1: Kolektyvna monohrafiia / Vidp. red. V. Smolii. – Kyiv: Instytut Istorii Ukrainy NANU, 2014. – 378 s.

3. Vsemyrnyi konhress sootchestvennykov, prozhyvaiushchykh za rubezhom: vstupytelnoe slovo prezydenta Rosyiskoi Federatsyy Vladymyra Putyna na Vsemyrnom konhressse sootchestvennykov, prozhyvaiushchykh za rubezhom / [Elektronnyi resurs]: Russkye Emyraty: Po-russky pro Emyraty. – 24.10.2006. – Rezhym dostupa: <https://russianemirates.com/content/re/74/158/> (data obrashcheniya 24.05.2018). – Nazvanye s ekrana.

4. Vystuplenye Sviateisheho Patryarkha Kyrylla na torzhestvennom otkrytyy III Assambley Russkoho myra / [Elektronnyi resurs]: Russkaia Pravoslavnaia Tserkov: Ofytsyalnyi sait Moskovskoho Patryarkhata. – 3.11.2009. – Rezhym dostupa: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html> (data obrashcheniya 24.06.2018). – Nazvanye s ekrana.

5. *Hrabovskiy S.* Svitohliadno-politychnyi spektr Donbasu u dzerkali sotsiologii / [Elektronnyi resurs]: “Den” (haz.) day.kiyv.ua. – Rezhym dostupa: <http://www.day.kiev.ua/uk/blog/polityka/svitoglyadno-politychnyy-spektr-donbasu-u-dzerkali-sociologiyi> (data zvernennia 26.05.2018). – Nazva z ekrana.

6. Donbas: reintehratsiia deokupovanykh terytorii (Rezultaty doslidzhennia problem ta efektyvnosti derzhavnoi polityky shchodo zvilnenykh terytorii) / [Elektronnyi resurs]: Ukrainyskyi instytut doslidzhennia ekstremizmu – Rezhym dostupa: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2015/04/Donbas---doslidzhennya.pdf> (data zvernennia 26.05.2018). – Nazva z ekrana.

7. Donbass News / [Elektronnyi resurs]: Feisbuk. – Rezhym dostupa: <https://www.facebook.com/groups/1431210623799996/?ref=ts&fref=ts> (data obrashcheniya 26.05.2018). – Nazvanye s ekrana.

8. “DNR pechatnaia”: Obzor “respublykanskoj” pressy za 5–11 oktiabria / [Elektronnyi resurs]: Novosti Donbassa. – 12.10.2015. – Rezhym dostupa: <http://pravda.dn.ua/details/261123> (data obrashcheniya 26.05.2018). – Nazvanye s ekrana.

9. *Yefimenko H.* Peresenennia ta deportatsii v postholodomorni roky (1933–1936): poraionnyi zriz // Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats. – Vyp. 22 / Vidp. red. S. V. Kulchytskyi. – Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy, 2013. – S. 136–166.

10. *Libanova E.* Zemlia obidovana. Syndrom Donbasu: sproba nepolityzovanoho analizu / [Elektronnyi resurs]: Dzerkalo tyzhnia. – 16.10.2015. – Rezhym dostupa: http://dt.ua/columnists/zemlya-obidovana-188003_.html (data zvernennia 25.05.2018). – Nazva z ekrana.

11. *Maliarchuk N.* Rosiiany na Donbasi (20–30 rr. XX st.). – Donetsk: PP Chernetska N. A., 2011. – 143 s.

12. *Matola V.* U Tabachnyka zapevniaiut, shcho u Kyievi lyshe u semy shkolakh navchaliut rosiiskoiu / [Elektronnyi resurs]: Tyzhden.ua – 5.04.2013. – Rezhym dostupa: <http://tyzhden.ua/News/76519> (data zvernennia 26.05.2018). – Nazva z ekrana.

13. Molytva za Strelkova. Vstretyl Krestnyi khod v tsentre Donetska / [Elektronnyi resurs]: YouTube. – 3.08.2014. – Rezhym dostupa: <https://www.youtube.com/watch?v=9HVCosKwohI> (data obrashcheniya 26.05.2018). – Nazvanye s ekrana.

14. Osnovnye napravleniya raboty MYD Rossyy po razvytyiu kulturnykh svyazei Rossyy s zarubezhnyimi stranami / [Elektronnyi resurs]: Kodeks: Elektronnyi fond pravovoi y normatyvno-tekhnicheskoi dokumentatsyy. – Rezhym dostupa: <http://docs.cntd.ru/document/901794645> (data obrashcheniya 26.05.2018). – Nazvanye s ekrana.

15. Politychni aspekty kryzy na Donbasi: diahnozyka stanu ta napriamy vrehuliuvannia. Analychna dopovid / Red. kol. O. O. Rafalskyi (holova), V. O. Kotyhorenko, M. I. Panchuk. – Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2015. – 268 s.

16. Poslanye Federalnomu Sobranyiu Rosyiskoi Federatsyy Prezydenta Rosyiy Vladymyra Putyna / [Elektronnyi resurs]: RG.RU: Russkaia hazeta. – 27.04.2007. – Rezhym dostupa: <http://www.rg.ru/2007/04/27/poslanie.html> (data

obrashcheniya 24.05.2018). – Nazvanye s ekrana.

17. Problemy ta perspektyvy ukrainsko-rosiiskykh vidnosyn ochyma hromadian // Natsionalna bezpeka i oborona. – 2014. – № 5–6. – S. 68–78 / [Elektronnyi resurs]: Tsentrazumkova. – Rezhym dostupu: http://razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/socio_5_6_Ukr_Ros_2014_site_s-4.pdf (data zvernennia 26.05.2018). – Nazva z ekrana.

18. Rasporiazhenye Pravytelstva RF ot 07.02.2011 № 164-r “Ob utverzhdeny Kontseptsyy Federalnoi tselevoi prohrammy “Russkyi yazyk” na 2011–2015 hody” / [Elektronnyi resurs]: KonsultantPlius: Ofytsyalnyi sait. – Rezhym dostupa: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_111185 (data obrashcheniya 26.05.2018). – Nazvanye s ekrana.

19. Rus vykhodyt na boi s dukhovnym oruzhyem – krestamy y ykonamy / [Elektronnyi resurs]: Rossiya-Moskva-Tretyi Rym. – Rezhym dostupa: <http://3rim.info/1150-rus-vykhodit-na-boj-s-duxovnym-oruzhiem-krestami-i-ikonami-foto-video-pismo-v-redakciyu.html> (data obrashcheniya 26.05.2018). – Nazvanye s ekrana.

20. Slovo Sviateisheho Patryarkha Kyrylla v Nykolskom kafedralnom sobore horoda Horlovky / [Elektronnyi resurs]: Russkaia Pravoslavnaia Tserkov: Ofytsyalnyi sait Moskovskoho Patryarkhata. – 30.07.2009. – Rezhym dostupa: <http://www.patriarchia.ru/db/text/707934.html> (data obrashcheniya 24.06.2018). – Nazvanye s ekrana.

21. Sychyova L. Russkyi yazyk, russkaia kultura, russkyi myr / [Elektronnyi resurs]: Lydyia Sycheva: proza, krytyka, publytsystyka. – Rezhym dostupa: http://lsycheva.ru/books/culture/culture_7407.html (data obrashcheniya 26.05.2018). – Nazvanye s ekrana.

22. Fond “Russkyi myr” / [Elektronnyi resurs]: Russkyi myr: Ynformatsyonnyi portal fonda. – Rezhym dostupa: <https://www.russkiymir.ru/fund/> (data obrashcheniya 26.05.2018). – Nazvanye v ekrana.

23. Ukrainska mova trymaie pozytsii v osviti y kinoprokaty, ale vtrachaie u media i reklami (INFOHRAFIKA) / [Elektronnyi resurs]: Teksty.ORG.ua. – Rezhym dostupu: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/49503/> (data zvernennia 26.05.2018). – Nazva z ekrana.

24. Yablonskyi V. M., Zdioruk S. I., Tokman V. V., Astafiev A. O., Valevskiy O. L., Zubchenko S. O., Ishchenko A. Yu., Lytvynenko O. M. Ukraina ta proekt “Russkoho myra”. Analychna dopovid / Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Viddil humanitarnoi polityky. – Kyiv, 2014. – 95 s. / [Elektronnyi resurs]: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. – Rezhym dostupu: http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_nauk_an_rozrobku/Rus_mir.pdf (data zvernennia: 26.03.2018). – Nazva z ekrana.

25. Yakym ye riven pidtrymky mesedzhiv rosiiskoi propahandy u zoni konfliktu: sotsiologichne opytuvannia / [Elektronnyi resurs]: MediaSapiens / HO “Detektor media”. – 20.03.2015. – Rezhym dostupu: http://ms.detektor.media/mediaprosvita/research/yakim_e_riven_pidtrimki_mesedzhiv_rosiiskoi_propagandi_u_zoni_konfliktu_sotsiologichne_opytuvannya/ (data zvernennia 26.05.2018) – Nazva z ekrana.